

ارگانسیم‌های دست‌کاری ژنتیکی شده و خطرانی که برای تنوع زیستی جانوری و گیاهی و سلامت انسان دارند، تردیدهای جدی در سطح بین‌المللی در زمینه‌ی تولید و استفاده از این محصولات ایجاد کرده است. در تلاش برای نظام‌مند کردن وضعیت این دسته محصولات، در سطح جهانی پروتکل ایمنی زیستی کارتاگنا و در سطح ملی بعضی کشورها قوانین داخلی تدوین و به مورد اجرا گذاشته شده است.

به همین منظور قانون ایمنی زیستی ایران، اقدام به تعریف گونه‌های زیستی دست‌کاری ژنتیکی شده و قانون‌مند نمودن تولید و تجارت آن‌ها کرده است. اگر چه قانون ایمنی زیستی ایران می‌باید در راستای اصول و اهداف پروتکل ناگویا تدوین می‌گردید، اما این قانون در زمینه‌های مختلف نقاط ضعف و ایرادهای اساسی دارد. مهم‌ترین این ایرادات مقررات نظارتی ناکافی در مورد محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده، مسئولیت اشخاص خاکی و حمایت بی‌دریغ از تولید کنندگان این دسته محصولات است. همچنین در این قانون توجه کافی به حقوق مصرف کنندگان از یک سو و تولید کنندگان سنتی نظیر کشاورزان خرده‌پا نشده است.

موسسه توسعه پایدار و محیط‌زیست (CENESTA)

ایران-تهران- خیابان آذربایجان- شماره ۱۰۸

تلفن: ۰۲۱ ۶۶ ۴۵۲ ۷۴۱

فکس: ۰۲۱ ۶۶ ۴۰۰ ۸۱۱

ایمیل: cenesta@cenesta.org

وبسایت: www.cenesta.org

Cenesta

Centre for Sustainable Development

وضعیت حقوقی محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده؛ لزوم اصلاح قانون ایمنی زیستی ایران

Cenesta

Centre for Sustainable Development

وضعیت حقوقی محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده؛
لزوم اصلاح قانون ایمنی زیستی ایران

تهیه شده توسط موسسه توسعه پایدار و محیط زیست (CENESTA)
تابستان ۱۳۹۲

با ورود اولین محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده از حدود پانزده سال پیش به بازار، تردیدهای جدی در زمینه‌ی آثار زیست‌محیطی این محصولات، خطراتی که برای تنوع زیستی جانوری و گیاهی دارند و پیامدهای مصرف آن‌ها برای سلامت انسان ایجاد شده است. در حقیقت مسائلی چون ایجاد ارگانسیم‌هایی با خصوصیات ژنتیکی که می‌توانند بر روی چرخه‌ی پیچیده‌ی اکولوژیکی جهان تأثیر غیر قابل برگشت بگذارند، در مورد ارگانسیم‌های دست‌کاری ژنتیکی شده وجود دارد. این محصولات همچنین می‌توانند با ایجاد حساسیت به مواد غذایی جدید و مقاوم شدن در برابر آنتی‌بیوتیک‌ها و داروهای موجود، سلامت انسان را تهدید کنند.

از طرف دیگر، استفاده از ارگانسیم‌های دست‌کاری ژنتیکی شده و رها سازی آن‌ها در محیط زیست، نگرانی‌های جدی در رابطه با انتقال ژن‌های دست‌کاری شده به گونه‌های گیاهی و حیوانی مطرح می‌سازد. تأثیر این انتقال‌ها تا اندازه‌ی بسیار زیادی ناشناخته و غیر قابل کنترل است. علاوه بر آن یکسان شدن محصولات کشاورزی ناشی از تولید انبوه محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده، از یک سو تنوع زیستی را به خطر انداخته و از سوی دیگر گونه‌های گیاهی را نسبت به بیماری‌ها و آفت‌ها حساس‌تر کرده و موجب افزایش آسیب‌پذیری محصولات کشاورزی می‌شود. در نتیجه ایمنی مواد غذایی به دست آمده به شدت تحت تأثیر قرار می‌گیرد.

این وضعیت سبب شده که جامعه‌ی بین‌المللی در زمینه‌ی تحقیق، تولید، کاربرد و تجارت محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده با چالشی جدی مواجه شود. در تلاش برای نظام‌مند کردن وضعیت این دسته محصولات، در سطح جهانی معاهده‌ای بین‌المللی و در سطح ملی بعضی کشورها قوانین داخلی تدوین و به مورد اجرا گذاشته شده است. در چارچوب حقوق بین‌الملل باید به پروتکل ایمنی زیستی الحاقی به کنوانسیون تنوع زیستی معروف به پروتکل کارتاگنا اشاره کرد. هدف از تدوین پروتکل کارتاگنا حفاظت از سلامت انسان و محیط زیست در مقابل خطرات بالقوه‌ی محصولات زیست‌فناوری نوین است.

اگر چه این سند حقوقی مهم‌ترین ابزار بین‌المللی برای نظام‌مند کردن وضعیت فن‌آوری زیستی به شمار می‌رود اما مقررات مندرج در پروتکل کارتاگنا نیز مقرره‌های حداقلی بوده و چارچوب منسجم و کارآمدی برای نظارت بر تولید، انتقال و فروش محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده ایجاد نشده است. دولت‌های توسعه‌یافته با اعمال فشارهای فراوان در طی تدوین پروتکل، بسیاری از موارد مرتبط با اعمال نظام‌های کنترلی و نظارتی قدرت‌مند بر محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده را از دستور کار حذف کردند.

در پروتکل کارتاگنا پیش‌بینی شده است که دولت‌های عضو نسبت به تدوین قوانین داخلی مرتبط با ایمنی زیستی اقدام نمایند. دولت جمهوری اسلامی ایران نیز پس از تصویب پروتکل کارتاگنا در سال ۱۳۸۲، با هدف تدوین قانون داخلی در مورد محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده، در تاریخ ۱۳۸۷/۵/۱۵ «لایحه قانون ایمنی زیستی کشور» را به مجلس ارائه نمود. اما کمیسیون کشاورزی مجلس به جای آن لایحه، طرحی با عنوان «لایحه ایمنی زیستی جمهوری اسلامی ایران» تهیه و کلیات آن‌را به تصویب رساند و در نهایت همان طرح در سال ۱۳۸۸ به عنوان قانون ایمنی زیستی ایران به تصویب رسید.

پیش از پرداختن به قانون ایمنی زیستی، بیان این نکته ضروری است که بر اساس ماده‌ی ۹ قانون مدنی ایران، مقررات عهدی که بر طبق قانون اساسی بین دولت ایران و سایر دول منعقد شده باشد در حکم قانون است و در نتیجه چه کنوانسیون تنوع زیستی و چه پروتکل کارتاگنا به خودی خود در حکم قانون محسوب شده و اصول مندرج در این اسناد، جدا از قانون ایمنی زیستی ایران، قابلیت استناد دارند. در این کتابچه علی‌رغم انتقادهای وارد بر پروتکل ایمنی زیستی کارتاگنا، مفاد قانون ایمنی زیستی ایران در

به طور کلی، قانون ایمنی زیستی ایران، نقص‌های حقوقی جدی دارد که مهم‌ترین این ایرادات مقررات نظارتی ناکافی در مورد محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده، مسئولیت اشخاص خاالی و حمایت بی‌دریغ از تولید کنندگان محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده است. همچنین در این قانون توجه کافی به حقوق مصرف کنندگان از یک سو و تولید کنندگان سنتی نظیر کشاورزان خرده‌پا نشده است. بنابراین بازنگری کلی این قانون در چارچوب اصول حقوقی توسعه پایدار، اصل رویکرد احتیاطی و تعهدات حقوقی بین‌المللی ایران امری ضروری و حیاتی است.

همچنین در ماده‌ی ۱۱ متن پیش نویس با بیان این نکته که تخطی از شرایط تعیین شده در مجوز صادره، ارایه اطلاعات خلاف واقع به دستگاه‌های اجرائی برای دریافت مجوز یا تمدید یا توسعه موضوع مجوز، عدم رعایت مقررات شناسایی، برچسب‌گذاری، بسته‌بندی و حمل و نقل، تخلف محسوب می‌شود، فرد متخلف به لغو یا تعلیق مجوز یا پرداخت جریمه نقدی و یا هر دو محکوم می‌گردید. در این زمینه نیز در متن قانون مقرره‌ای وجود ندارد.

بحث دیگر در مورد قانون، شیوه جبران خسارت توسط فرد خاطی است. اول آنکه فرد خاطی به پرداخت خسارت محکوم شده اما معلوم نیست این خسارت بر چه اساسی تعیین می‌گردد، معیارش چیست؟ محصولی که عوارض ناشناخته فراوان، بلند مدت و جبران‌ناپذیری دارد را چگونه می‌توان تعیین خسارت نمود؟ با توجه به اینکه ممکن است خسارت محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده سال‌ها بعد مشخص شود، چگونه می‌توان این ایجاد خسارت را در مرجع قضایی اثبات کرد؟

پیشنهاد:

- اعمال اصل مسئولیت محض در زمینه مسئولیت افراد خاطی،
- امکان اقامه دعوی توسط اشخاص حقیقی و حقوقی،
- الزام تولید کنندگان به بیمه مسئولیت،
- اعمال مجدد مواد نهم، دهم و یازدهم پیش نویس قانون ایمنی زیستی.

۶. مستثنی شدن فعالیت‌های پژوهشی از مفاد قانون

بر اساس ماده دهم قانون ایمنی زیستی ایران، پژوهش‌های آزمایشگاهی و گلخانه‌ای گونه‌های زیستی تغییر شکل یافته‌ی ژنتیکی و همچنین امور مربوط به دارو و فرآورده‌های مرتبط که مصارف انسانی دارد، از شمول مفاد این قانون مستثنی است. این مقرر می‌تواند مستمسکی باشد برای افراد تا با ادعای انجام فعالیت‌های پژوهشی از زیر بار تعهدات حقوقی شانه خالی کنند. با توجه به نظام ضعیف نظارتی قانون ایمنی زیستی، امکان این عمل بسیار محتمل است و فرد می‌تواند با این بهانه سال‌ها به تولید و عرضه این محصولات مشغول باشد، بدون اینکه نیازی به اخذ مجوز، ارزیابی‌های خطرات احتمالی، برچسب‌گذاری و موارد دیگر داشته باشد.

پیشنهاد:

- اعمال مقررات قانون ایمنی زیستی نسبت به پژوهش‌های مرتبط با محصولات دست‌کاری شده ژنتیکی

چارچوب این پروتکل مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. اگر چه در نگاه اول به نظر می‌رسد که قانون ایمنی زیستی ایران در راستای پروتکل ایمنی زیستی کارتاگنا گام برداشته و با توجه به اهداف این سند، اقدام به تعریف گونه‌های زیستی دست‌کاری ژنتیکی شده و قانون‌مند نمودن تولید و تجارت آن‌ها کرده است، اما این قانون نقاط ضعف و ایرادهای اساسی دارد. در ادامه تلاش می‌شود به برخی از این موارد پرداخته شود.

۱. عدم توجه به اصل رویکرد احتیاطی:

اصل احتیاط و یا اصل رویکرد احتیاطی در اصل ۱۵ اعلامیه‌ی ۱۹۹۲ ریو در زمینه‌ی محیط زیست و توسعه‌ی پایدار، این‌گونه تعریف شده است که: «به منظور حفظ محیط زیست، کشورها باید ضوابط و معیارهای احتیاطی حمایتی را بر اساس توانایی‌های خود و به طور گسترده مورد استفاده قرار دهند. در جایی که امکان خطر جدی وجود دارد و یا مسائل و مشکلات ناشناخته زیان‌هایی را به بار می‌آورد، نواقص به طور کامل و علمی مورد بررسی قرار گیرد و نباید به دلیل پر هزینه بودن ضوابط مبارزه با آلودگی محیط زیست، از آن چشم‌پوشی نمود.» اصل رویکرد احتیاطی، به دلیل ضرورتی که برای حفاظت از محیط زیست از یک طرف و سلامت انسانی از طرف دیگر دارد، به یکی از رایج‌ترین مفاهیم حقوق بین‌الملل محیط زیست تبدیل شده است.

هدف از تدوین پروتکل کارتاگنا، همچنان که در مقدمه و ماده‌ی یکم آن آمده است، تبیین رویکرد احتیاطی در مورد محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده است. در حقیقت هدف آن است که در زمینه انتقال، دست‌کاری و کاربرد این محصولات، اصول ایمنی و حفاظتی به طور کافی و جدی مراعات شده و خطرات آن برای سلامت انسان در نظر گرفته شود.

اما به نظر می‌رسد در قانون ایمنی زیستی ایران به این مهم توجه نشده است. این بی‌توجهی نه تنها در بخش مقررات تولید داخلی قابل مشاهده است که با مقرر نکردن قواعد نظارتی مشخص بر روند واردات این محصولات، به خوبی نمایان است. این نقیصه‌ی قانونی می‌تواند سوء استفاده‌های فراوانی را در پی داشته و افراد فارغ از محدودیت‌های ضروری نظارتی، اقدام به واردات بی‌رویه محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده به کشور نمایند.

پیشنهاد:

- اصل رویکرد احتیاطی و برخورد احتیاط آمیز در رفتار با محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده در مفاد قانون ایمنی زیستی منظور شود.
- مقررات مشخصی در زمینه نظارت بر واردات محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده تدوین و نهاد ناظری مستقل از گمرک مسئول نظارت بر واردات این محصولات شود.

۲. بی توجهی به مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌ها

23 پروتکل دولت‌های عضو در زمینه تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری در مورد گونه‌های زیستی دست‌کاری ژنتیکی شده با مردم و نهادهای مردمی مشاوره کرده و نتایج این مشاوره‌ها را در دسترس عموم قرار دهند. اما در شورای ملی ایمنی زیستی ایران که نهاد سیاست‌گذار و تصمیم‌گیرنده در زمینه محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده است، نماینده‌ای از سوی گروه‌های مردمی از جمله کشاورزان، حضور ندارد. نماینده‌ای که از طرف تشکل‌های مردم نهاد در شورا حضور دارد از میان انجمن‌های بیوتکنولوژی که خود ذینفعان مالی گسترش این محصولات به شمار می‌روند معرفی شده است.

پیشنهاد:

- نماینده‌ای از تشکل‌های مردم نهاد محیط زیستی به ترکیب اعضای شورا افزوده شود.
- از میان تشکل‌های مردمی نظیر تعاونی‌های غیر دولتی کشاورزی، یک نفر نماینده به اعضای

۳. پراکندگی و چندگانگی نهادهای نظارتی

بر اساس ماده چهارم قانون ایمنی زیستی، وزارت‌خانه‌های جهاد کشاورزی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سازمان محیط زیست هر کدام مسئول اجرا و نظارت بر اجرای این قانون در یک بخش مجزا هستند. به نظر می‌رسد این پراکندگی در نهادهای ناظر، مشکلات متعددی در پی خواهد داشت که از جمله

بر اشخاص حقیقی و حقوقی ذینفع و پیگیری تخلفات احتمالی اشاره کرد.

پیشنهاد:

- تعیین نهادی مشخص برای ایجاد هماهنگی میان نهادهای مسئول در زمینه نظارت بر واردات و تولید محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده.

۴. ابهام در مورد ارزیابی‌های علمی مستقل توسط نهادهای دولتی مسئول

بر اساس ماده پنجم قانون ایمنی زیستی، اشخاص حقیقی و حقوقی که قصد رها سازی گونه‌های زیستی دست‌کاری ژنتیکی شده را دارند، موظف به اخذ مجوز از نهادهای ذی‌صلاح دولتی (وزارت جهاد کشاورزی، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان محیط زیست) هستند. بر اساس این ماده، اشخاص متقاضی ملزم هستند که مستندات علمی مربوط به ارزیابی خطرهای احتمالی محصولات خود را به این

نهادهای ارایه دهند. اما در قانون مشخص نشده که نهادهای مسئول دولتی می‌توانند به طور مستقل به ارزیابی و آزمایش‌های علمی محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده بپردازند یا خیر. به نظر می‌رسد متن قانون بر پایه اعتماد حداکثری بر تولید کنندگان بنیان نهاده شده که برخوردی به دور از رویکرد احتیاطی است. اگر چه نظارت دقیق باید بر روی تمامی محصولات که به غذا و سلامت انسان ارتباط دارند اعمال شود، اما به علت ویژگی خاص محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده، این مواد باید تحت نظارت سختگیرانه‌تری قرار داشته باشند.

۵. اشکال در احراز مسئولیت افراد خاطی و جبران خسارت

یکی از عمده‌ترین نقص‌های حقوقی قانون ایمنی زیستی ایران، به نحوه‌ی احراز مسئولیت افراد خاطی باز می‌گردد. در پیش‌نویس قانون ارایه شده به مجلس، به درستی اصل مسئولیت محض در این زمینه مقرر شده بود. در ماده‌ی ۹ متن پیش‌نویس در مورد مسئولیت مدنی و جبران خسارت آمده بود که: «دارنده‌ی مجوز، مسئول جبران کلیه‌ی خسارت‌های ناشی از فعالیت‌های موضوع مجوز می‌باشد و مکلف است به منظور جبران خسارت زیان دیدگان، مسئولیت مدنی خود را بیمه نماید. مسئولیت مذکور صرف نظر از تقصیر دارنده مجوز است، مگر این که تقصیر اشخاص ثالث در این رابطه ثابت شود که در این صورت، مسئولیت بر عهده‌ی اشخاص مذکور خواهد بود.» اما در ماده‌ی 6

ی از مفاد قانون رخ داده باشد. بنابراین اگر اثبات شود طبق این قانون مراحل و تشریفات قانونی دریافت مجوز انجام شده است، ایراد خسارت به سایرین مسئولیتی در پی نخواهد داشت.

به علاوه اثبات تقصیر به عهده زیان دیده قرار داده شده است که با توجه به وضعیت خاص محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده، امری دشوار بوده و ممکن است به جبران خسارت منتهی نشود. با توجه به ساختار کنونی قانون ایمنی زیستی، می‌توان به جرات گفت که امکان اثبات خطا و تقصیر آسیب‌زندگان به محیط زیست و سلامت انسان از طریق محصولات دست‌کاری ژنتیکی شده وجود ندارد.

این در حالی است که در بسیاری از کشورها در این زمینه، با اتکا به نظریه خطر، اصل مسئولیت محض را اعمال نموده‌اند. بریتانیا در قانون حفاظت زیستی مصوب 1990، سوئیس در قوانین مربوط به برچسب 1995، مالزی در قانون تنوع زیستی مصوب 1997

قوانین مرتبط گونه‌های زیستی دست‌کاری ژنتیکی شده مصوب 2008، در مورد مسئولیت مشکلات این محصولات، نظام خاص مسئولیت محض را برگزیده‌اند.

به علاوه در متن پیش‌نویس، حق اقامه دعوی برای جبران خسارت را هم برای اشخاص حقیقی و هم حقوقی در نظر گرفته در حالی که در ماده‌ی 6 قانون این حق تنها به دستگاه‌های اجرایی سه‌گانه‌ی

10 پیش‌نویس، در مورد ایراد خسارت عمومی از جمله به محیط زیست، سلامت انسان، دام و گیاه، دستگاه‌های اجرایی مکلف شده بودند که جبران خسارت وارده در چارچوب وظایف قانونی خود را از فرد خاطی مطالبه نمایند. به علاوه پیش‌بینی شده بود که جبران خسارت دریافتی جهت ترمیم، بهبود و رفع خسارت وارده هزینه شود که این امر در قانون به کلی حذف و نادیده گرفته شده است.